

ULLRICH BALÁZS

Symmachus és Praetextatus

A Kr. u. IV. század második felére a római birodalomban jelentős változások következtek be. A császári ház már kereszténynek vallja magát, az udvar Milánóban él, de a római szenátus többsége pogány érzelmű maradt. Bár a szenátorok befolyása a principátus óta folyamatosan csökkent, mégis, nem elhanyagolható tényező még ebben az időben sem. Quintus Aurelius Symmachus és Vettius Aurelius Praetextatus Rómában a pogány arisztokrácia vezető személyiségeiként meghatározó szerepet játszottak ebben az időben. A dolgozat éppen arra próbál választ találni, hogy e „pogány párt”, a szenátus jelentős részének az érdekeit védő és azért kiálló prominens tagjai – Symmachus és Praetextatus – közötti levelezés a baráti kapcsolaton (és bizonyos jellemvonások kitapinthatóvá válásán) túl milyen politikai, társadalmi, gazdasági és vallási problémákat érint. Symmachus Praetextatushoz írott (és fennmaradt) levelei Kr. u. 376 és 385 között készültek. Vagyis ekkor már baráti kapcsolatban álltak: az esetleges előzményekről azonban semmit sem tudunk. A vizsgálat elsősorban erre az időszakra helyezi a hangsúlyt: az általános politikai, társadalmi, vallási helyzet felvázolása után a két személyiség életével foglalkozik, majd az egyes levelek kapcsán igyekeznek bemutatni az említett 10 esztendő történéseit. Egyben a levelek személyes hangvétele és tartalma lehetőséget teremt arra is, hogy egy késő római szenátor attitűdjével és motivációjával éppen úgy, mint korának eseményeit értékelő véleményével is megismerkedjünk.

A Kr. u. IV. század római történelmében az egyik legfigyelemreméltóbb jelenségnek tekinthető az a folyamat, ahogyan az addig üldözött Egyház, a kereszténnyé váló kormányzat támogatásával, támadásba lendült át.¹ Constantinus és Licinius milánói constitutioja (313) elismeri a kereszténységet, a többi vallással egyenrangúvá teszi. Bár előfordultak még keresztényüldözések (Licinius alatt 320-ban), de egyre inkább nyilvánvalóvá válik, hogy a császári hatalom az új vallás mellett kötelezi el magát: Constantinus császár összehívja a niceai első egyetemes zsinatot, ahol ő maga elnököl (325), Constans császár rendeletet ad ki a pogány áldozatok eltörléséről (341), azután II. Constantius újra minden áldozatot betilt és elrendeli, hogy zárják be a pogány templomokat (356).² Ugyanakkor még ma is vita tárgyát képezi, vajon mennyire volt a kormányzat keresztény, pontosabban maga az uralkodó. Elsősorban Constantinus személye kelti fel a kutatók érdeklődését: bár politikai céljaira valóban ügyesen használta fel a kereszténységet, de keresztény hitét a XX. század második felében egyre kevesebben kérdőjelezik meg. Az azonban valószínű, hogy a császár ambivalens módon viszonyult a kereszténységhez.³ Más vélemény szerint figyelembe kell venni azt is, hogy a császár személyes meggyőződésével nem feltétlenül azonos az általa jónak tartott és követett politikai gyakorlat, mely a keresztényeknek és a pogányoknak egyaránt a békét és a nyugalmat kívánta biztosítani.⁴ Ami biztos: halálos ágyán megkeresztelkedik Constantinus.

A birodalomban viszont még erősen tartotta magát a régi római vallásos érület, a pogányság szíve vitathatatlanul Róma maradt. A birodalom szenátusából ugyan egyre inkább városi tanács lett⁵, de éppen az uralkodó távolléte, valamint a római szenátorok különleges helyzete (jelentős mértékű vagyonnal rendelkeztek, illetve a fennálló hatalomhoz is

közel álltak) elősegítette annak az eszmének a megerősödését, hogy a szenátus Rómát testesíti meg. Tehát a (többségében pogány) római szenátorok azok, akik politeizmusukat még mindig az állam vallásával azonosították. Éppen ezért ragaszkodott Róma (és másodsorban Alexandria is) az állami kultuszokhoz, melyek megőrzése egyelőre sikerrel járt.⁶ Nem csoda, ha Iulianus császár kereszténységtől való elfordulását, majd az ún. toleranciarendeletét (361) sokan üdvözölték. Ezzel a rendelettel a császár újra lehetővé tette az istenek kultuszát, elrendelte a szentélyekből elvitt kincsek visszaadását és a szentélyek helyreállítását. Ugyanakkor a kereszténységgel szemben is fellépett: a keresztény papok privilégiumait megszüntette (adómentesség, *cursus publicus* használata, tehermentesítés a *curialisok* alól).⁷ Már itt érdemes felhívni a figyelmet arra a (később, Symmachus esetében is előkerülő) tényre, hogy egy vallás, ill. kultusz uralkodói támogatása nem csupán eszmei elköteleződés volt a vallás követői mellett, hanem a „kapcsolati tőkén” kívül⁸ jelentős anyagi támogatással (vagy éppen annak megvonásával) is járt. Iovianus császár a törvényes áldozatokat továbbra is engedélyezte. Nem véletlen, hogy itt különbséget tesz legális és „illegális” áldozatbemutatás között. Az utóbbi ugyanis valószínűleg a mágiát is felhasználó jóslásokra vonatkozik. Találón jegyzi meg FOWDEN, hogy „a jóslástól mindig félték a hatalmon levők.” Valentinianus és Valens császár alatt megtűrték ugyan a régi istenek állami tiszteletét, de a templomoknak vissza kellett szolgáltatniuk mindazokat a javakat, melyeket Iulianus alatt egyszer már megszereztek, valamint az állatáldozat betiltásával egyedül a tömjénáldozat vált kizárólagossá. Egyúttal az éjszakai áldozatok bemutatása is tilos lett (364).⁹ Ez utóbbi háttérben esetleg a Theodorus elleni vizsgálat állhatott.¹⁰ Mivel Valens minden jóvendülésnek elejét akarta venni, mely gyászos véget jósolt neki, nemcsak a vélt vagy valós szervezkedőket pusztította el, akik – úgymond – az életére akartak törni, hanem – feltehetőleg – a jóslatokat tartalmazó könyveket, irattokercseket is elégettette, mint tiltott könyveket.¹¹ Az éjszakai áldozatokat tehát azért kellett betiltani, mert ugyan a szigorú szabályokat elsősorban

FELTÉTELEZHETŐEN SYMMACHUST ÁBRÁZOLÓ MÁRVÁNY
PORTRÉSZOBOR

a jóslás és a varázslás ellen adták ki, azonban ezekhez a tevékenységekhez soroltak megkülönböztetés nélkül minden éjszakai kultikus cselekedetet is: így váltak ez utóbbiak is veszélyessé.¹² Nem kétséges, hogy a birodalom nyugati felében hasonlóan járhatott el Valentinianus is, aki alatt Maximinus pereit zúdultak az előkelő nyugati szenátorokra (368). Az ok itt is az volt, mint keleten, hogy tudniillik Maximinus a szenátorok körében felfedezni vélt olyan mágikus praktikákat és botrányos erkölcstelenséget, melyeket szigorúan kellett kivizsgálni (addig példátlan módon szenátorokat vittek kínpadra) és büntetni.¹³ A koncepciók perek valódi céljain túl azonban megfigyelhető egy kevésbé látványosabb (és sokszor csak ürügyként felhasznált) motívum, mely mégis nagy hatással volt az akkori római társadalomra: a jövő kifürkészésének a vágya, valamint ennek az eszköze, a mágia, illetve az ettől való félelem, hiszen a mágiával magukat az isteneket lehetett válogatás nélkül kihasználni és ez éppen a *pax deorum* megzavarásával járhat. Ha pedig egy halandó megbolygatja az istenek békéjét, akkor ezért keményen megfizet: vészterhes *prodigiumok*, mint ómenek jelzik a bekövetkező csapást. Ugyanakkor a császári hatalom nemcsak a pogányság miatt fordult szembe az arisztokráciával: megszűnik a szenátorok letartóztatás alóli mentessége is (365).¹⁴ Valentinianust 17 éves fia, Gratianus követi, akinek a környezetében nemcsak egykori tanára, a keresztény Ausonius tölt be jelentős tisztséget (*quaestor sacri palatii*), de igen erős hatással van az ifjú császárra Milánó püspöke, Szent Ambrus is. Gratianus nem veszi fel a *pontifex maximus* címet, eltörli az ősi római pápi testületek számos kiváltságát és kiviteti a Symmachus képviselte pogány szenátorok tiltakozása ellenére a Victoria-oltárt a Curia épületéből (382). Nem véletlen, hogy a Victoria-oltár körüli bonyodalom kapcsán úgy érezték a pogány vezetők, hogy ez a cselekedet nemcsak a vallásra, hanem az egész római hagyományra is fenyegetést jelent. És most újra utalhatunk a már fent említett gazdasági hátrányokra. Gratianus intézkedései következtében a Vesta-szüzek és a pontifexek elvesztették addigi adómentességüket, a földbirtokkal kapcsolatos javaikat, megvonták tőlük a végrendeletek elfogadásának a jogát, valamint nem térítette meg ezek után az állam az ünnepek és a vallási kultuszok költségeit.¹⁵ Eközben a birodalom keleti felében Theodosius kötelezővé tette a niceai hitvallást (381), majd sorba hozza a pogányság elleni rendeleteit, miközben a Britanniában császárrá kiáltott Magnus Maximus leverése után – II. Valentinianust háttérbe szorítva – a római birodalom tényleges ura lesz. Kezdetben azonban még elnézőbb: rendelkezései közül az áldozatokkal kapcsolatos törvény kétértelműsége folytán elképzelhető, hogy nem minden áldozat betiltásáról van szó, hanem csak a jóslás szándékával végzettekéről.¹⁶ 390-től kezdve viszont rendeleteivel a régi vallás teljes felszámolására törekszik: ekkortól már nemcsak a közösségi kultuszok elvégzése jár szigorú büntetéssel, hanem a házi kultusz gyakorlása: a *lares* és *penates* ősi tisztelete is tilos.¹⁷ De éppen ezek a törvények bizonyítják azt, hogy a IV. század végén még élt az a régi vallásos érzület (falun még erőteljesebben, mint városban), mely oly nagy gonddal óvta és gondozta a család és a ház védőszellemeit.¹⁸

Megfigyelhető tehát, ahogy fokozatosan, illetve újra és újra háttérbe igyekszik szorítani a kormányzat a pogány érzelmű lakosait. Ezek közül a legbefolyásosabbak a már említett nagyobb városok szenátorai, mindenekelőtt Róma szenátusa. A Kr. u. III. században fokozatosan beolvadnak a vezető pozíciókat kivívott lovagok a szenátori rendbe. Úgy tűnik, hogy „az *ordo senatorius* egyrészt ősi tradícióit, másrészt pedig a szenátorok gazdagságán és megbecsülésén alapuló presztízsét illetően a késői császárkor idején is magától értetődőleg (sic!) az uralkodó után a legmagasabb társadalmi ranggal rendelkezett.” A szenátori rend azonban nem vált egységessé. Ennek oka először is nagymértékű felduzzadásában keresendő,

másodszer pedig vagyoni és rangbeli különbségek meglétében (eltértek a birtokokról származó jövedelmek, a vezető tisztségeket kizárólag az illustres és spectabiles rangcsoportjai kaphatták meg, a clarissimi nem). S további különbségek adódtak a területi eltérésekből: Nyugaton inkább a régi múltra visszatekintő családok voltak túlsúlyban, melyek általában nem voltak keresztények, s főleg a barbár betörések miatt regionális csoportokba tömörülnek a hatékonyabb védekezés céljából, addig Keleten gyakoribbak voltak a – sokszor kézműves sorból származó – parvenük, illetve a kereszténységre is gyorsabban áttértek, mint a birodalom nyugati felén (ebben természetesen közrejátszott a Konstantinápolyban berendezett császári udvar közelsége is). Ugyanakkor a kötelezettségek egyformán érintették a szenátori rend tagjait: évi földbirtokadó, különleges beszolgáltatás, illetve játékok megrendezése képezte kötelezettségeiket. Ezen felül azonban terhesebb voltak számukra az „állandóan ismétlődő nyugtalanságok” és „ellenállási mozgalmak”, melyek a városlakók elszegényedésére és az állammal szembeni kiszolgáltatottságára vezethetők vissza. A nagybirtokok fokozatosan önállósra és önálló védelemre rendezkednek be, ahova a lakosság mind nagyobb hányada menekül. Ennek oka egyrészt a barbárok betörése, másrészt a fokozódó „jogtalanságok” és az „adóterhek”. Létrejön a patrocinium rendszere.¹⁹

A levelezés megítélésének, következtetések levonásának az érdekében lássuk Symmachus és Praetextatus életpályáját 376-ig, a levélváltás ismert kezdetéig! Symmachus szenátori rendű arisztokrata családban született 340 körül vélhetőleg a család ötödik gyermekeként. Nem tartoztak az ősi nemzetségek közé, hiszen Symmachus nagyapja volt az első consul a családban. Ugyanakkor igen gazdag famíliáról van szó: Symmachus maga három házzal rendelkezik Rómában, birtoka van Capuában és szerte a birodalomban tizenöt villát mondhat magáénak, végül megemlítendő, hogy fia praetorrá választására kétezer font aranyat költött – és ezzel a vagyonnal ő még csak átlagos jövedelmű szenátornak számított!²⁰ Apjával együtt tölthetett be egy bizonyos papi tisztséget (pontifex maior), de ekkorra már túl van a quaestori és praetori teendőin is. 365-ben kormányzási feladatokkal bízzák meg (corrector Lucaniae et Bruttiorum). Hamarosan kitűnik ékesszólásával: 369-ben a szenátus követeként Trierben két dicsőítő beszédet (panegyricust) ad elő Valentinianus és Gratianus tiszteletére. Megismerkedik Ausoniusszal, csatlakozik Valentinianus germaniai hadjáratához, majd Valentinianus consullá választásának az alkalmából újra dicsőíti az uralkodót (370). Egy ideig Rómában él, elveszi feleségül Orfitus leányát, Rusticianát. Két gyermekük született: leányuk valószínűleg 371-372 táján, fiuk pedig 384-385 körül. Symmachus 373-ban Africa provincia proconsula lesz. Feladatait jól láthatta el, ha távozása után a lakosok szobrot akartak neki állítani. Sajnos – így Symmachus –, erre nem kerülhetett sor: irigyei ezt megakadályozták. Praetextatusszal folytatott levelezése idején kisebb megszakításokkal Rómában él.²¹

Vettius Agorius Praetextatus igen előkelő családból származott. Apja 315-ben praefectus urbi, majd 323-ban consul. Praetextatus 310 körül születhetett, 344 táján vette feleségül Aconia Fabia Paulinát, akinek az apja (Aconius Catullinus Philomatus) 342–344 között praefectus urbi, 349-ben pedig consul volt. Házasságukból egy gyermek született, akinek a nevét nem ismerjük.²² A hivatali ranglétrán lassan haladt előre – körülbelül ötvenéves, amikor a corrector tisztséget megkapja: elképzelhető, hogy keresztény ellenfeleinek a közbelépésére, tudniillik ezt a címet a fiatal arisztokraták szokták megkapni: inkább megalázásról, semmint kitüntetésről volt szó. 362-ben Iulianus kinevezi Achaia provincia helytartójának.²³ Ebben a tisztségében, de már Valentinianus alatt tiltakozik a görög misztériumvallások védelmében az éjszakai áldozatok megkülönböztetés nélküli betiltása ellen (364).²⁴ Nem véletlen,

hogy annyira szívén viseli a misztériumvallások ügyét. Sírfelirata többek között felsorolja mindazokat a papi tisztségeket, melyeket betöltött, illetve mindazokat a misztériumokat, melyekbe beavatták.²⁵ Megállapítható, hogy Praetextatus egyaránt kötődött a hagyományos római kultuszhoz, mint egyes görög misztériumokhoz és keleti vallásokhoz. Ez a fajta „halmazása” a különböző kultuszoknak a IV. századra különösen jellemző, de már korábban is előfordul. Érdemes lenne azon elgondolkodni (itt azonban csak utalok rá), vajon mi ennek az oka. Anyagi szempontok nemigen jöhetnek szóba, hiszen Praetextatus is nagy vagyonnal rendelkezett (ha két házat is birtokolt Rómában). Sokkal inkább valamilyen spirituális vágy lehetett a forrása annak, hogy annyi kultuszba akart bekapcsolódni. Nem valószínű, hogy pusztán a nosztalgia és az elvakult csodálat miatt dicsérte őt Macrobius a Saturnaliában, Praetextatust tartva a „vallásos érzületűek között az elsőnek”, aki „minden szent dologban kiválóan jártas.”²⁶ 367-ben a praefectus urbi hivatalát tölti be. A vallásosságáról híres tudós, aki szabadidejében buzgón foglalkozott a régi auctorok műveinek a kijavításával²⁷, továbbá görögről latinra fordította Aristotelés két logikai művéhez (Analytica priora, Analytica posteriora) írott Themistios-féle kommentárt²⁸, a gyakorlati teendőket is kiválóan látta el. Nagy tekintélye miatt egyszerre félték tőle Róma lakosai, de ugyanakkor szerették is, mert igazságosan döntött. Megvesztegethetetlenségén túl azonban a praktikus római szellem is megnyilvánult a működésén: minden városrészben hiteles súlyokat rendszeresített. A szentélyeknek (és így az isteneknek) megadja azt a tiszteletet, amely nekik jár: lebontatja a magánházak azon falait, melyeket (egyébként törvénytelenül) a templomokhoz építettek.²⁹ Pietasa abban is tetet ölt, hogy helyreállít egy oszlopcarnokot a Forumon és azt a „rokonszenvező isteneknek” (Dii consentes) dedikálja. 371-ben követségben jár Maximinusnál arra kérve a „vizsgálóbíró”, legyen tekintettel a clarissimi bírósági privilégiumaira.³⁰ Tekintélye nemcsak Rómában, hanem az egész birodalomban ismert volt. Éppen ezért terjedhetett el az a szóbeszéd, amely Damasus pápa és Praetextatus közötti beszélgetésről tudósít (és amiről Szent Jeromos számol be). Állítólag a pogány római gyakran viccelődött Damasusszal, hogyha őt [Praetextatust] pápának megválasztják, nyomban keresztény lesz.³¹ Bár (legalább is PASCHOUD véleménye szerint) az anekdota „kétség nélkül koholt” történet, mindamellett jellegzetes képet ad Róma pogány arisztokráciájáról.³² Ugyanakkor kitűnik a történetből az is, hogyha a kortárs keresztény szerző „istentelenség és bálványimádónak” nevezi Praetextatust, akkor ez a másik – mármint pogány – oldalról nézve igen nagy elismerést is jelent akár, ami egybevág Ammianus és Macrobius dicséretével.³³

Symmachus vizsgálendő levelei az első könyvben találhatók. A 44. levélben örömmel számol be Symmachus idősebb barátjának arról, hogy ugyan egykor apja bizonyos jogtalanság miatt vidékre ment és ott próbálta megemészteni a rajta esett sérelmeket, de azután a szenátus visszahívta és – talán engesztelésül – a következő évre consulnak jelölte ki. E szerencsés eseményt az idősebb Symmachus „ünnepélyes ékesszólásával” köszönte meg az atyáknak. Miután megígérte az ifjabb Symmachus egy barátjának, hogy segít neki abban, hogy fiát praetorrá válasszák, úgy érezte, hogy neki is fel kell szólalnia a szenátori rendben. A beszéd szövegét elküldte viszont Praetextatusnak, mert kíváncsi, hogyan ítéli meg azt ő. Úgy tűnik, mintha nem is törődne azzal, hogy a többieknek mi a véleménye az elhangzott beszédről. Mintha (vagy tényleg?) számára csak Praetextatus, az irodalmár és a barát ítélete lenne a mérvadó. Valójában azonban sejtetni enged, hogy tetszésére volt a hallgatóságnak a beszéde. A folytatás az 52. levélben található meg. Symmachus örvendezik, hogy Praetextatusnak „semmivel sem tetszett kevésbé” a beszéde, mint „az emberi nem jobbik részének”,

tudniillik a szenátusnak. Különösen azért elégedett Praetextatus elismerésével, mert tudja, hogy barátja – éppen a kettőjük közötti kapcsolat miatt – pártatlanul vizsgálta meg a beszédet és mondott véleményt róla. Symmachus megint nagyon udvarias, már-már hízeleg: „a te kritikáddal megnyugodva már nem törődöm a többiek véleményével.” Praetextatus véleménye teljesen betöltötte és megdicsőültté tette: „most hát élvezzük leveled tanúságát...” Ugyanakkor mindenféle levélnél jobban örülne, ha jelenlétével örvendeztetné meg őt Praetextatus. Mindkettő levél még Symmachus apjának halála előtti évében, vagyis 376-ban íródhatott. A következő levél (50) is említést tesz az idősebbik Symmachusról, tehát 377 előtt készült, nem tudni azonban azt, hogy pontosan mikor. Különös, de Symmachus itt megfeddi barátját azért, mert „a kötelesség elhanyagolása szégyenére válik.” S hogy mi is ez a kötelesség? Természetesen az amititia gyakorlása, amiben Symmachus oly jelesnek tűnik önmaga számára (legalább is az olvasónak könnyen ilyen érzése támadhat: annyira gyakran hangsúlyozza a barátságot, hogy az már éppen – inter amicos – túlzásnak tűnhet). A barátság nevében kéri számon barátját: hogyan történhet meg vele az, hogy apjával együtt kapjon egy levelet? Haragszik, mert úgy érzi, még arra sem méltatja Praetextatus, hogy egy – kizárólag neki szóló – levelet küldjön. Természetesen elképzelhető, hogy Symmachus tréfálkozik. De ha ezt komolyan gondolja, akkor jogosan vehető fel a kérdés: ennyire túlérzékeny, esetleg hiú lenne? Vagy a sértett büszkeség beszél csupán belőle? Honnan van ez a sznobizmusa? Mindenesetre úgy tűnik, hogy a viszontlátás (pontosabban Praetextatus látogatása) a kibékülés feltétele: „már csak az maradt hátra, hogy az isteneket kérjem arra, örömmel eltelve legyek, mihelyt meglátogatsz.” A 49. levél 378 tájáról való. Kiolvasható belőle, hogy a „biztos ismertetőjegyekből megismert szerencsés dolgok” valószínűleg Sebastianus győzelme a gótok felett, melynek a helyét a nyugtalanság és zúgolódás vette át: a cannae-i vereség megrázó tragikumát felidéző hadrianopolisi katasztrófáról ekkortájt értesülhetett a közvélemény.³⁴ Hírt ad egy bizonyos csodáról is, amit még nem engeszteltek ki, bár már Iuppitert nyolc, Fortunát tizenegy alkalommal ajándékozták meg – eddig hiába. Symmachus szorong, hiszen az a bizonyos csoda az istenek békéjének a megsérülését hirdető prodigium, baljós előjel. Éppen azért kell áldozni az isteneknek, hogy kiengeszteljék őket megzavart nyugalomukért. Fontosnak tartja értesíteni a több papi tisztséget is betöltő Praetextatust, „ha az isteni gyógyír bármit is előmozdít.” A 46. levélből megtudhatjuk, hogy Symmachus testvérét, Celsinus Titianust kéri meg, hogy vigyen hírt Praetextatusnak. Nemcsak a kötelességét szem előtt tartó Symmachust ismerhetjük meg ebből a szövegből, hanem az aggályosan, minden cselekedetére gondosan ügyelő rómain is, aki a polgárok oltalma érdekében megtesz mindent az istenek felé. Az istenek iránti kapcsolat szinte szerződészerű: az »adok, hogy adj!« elve érvényesül: „az istenek jósága, hacsak nem tartják fenn kultusszal, elveszik.” Beszámol bizonyos szobrok visszaadásáról, amit ugyanolyan éljenzéssel fogadtak, mint amikor azokat elvették (feltehetőleg Praetextatustól). Nem derül azonban ki a szövegekörnyezetből, hogy milyen szobrokról is van szó tulajdonképpen. Az 54. levélben Symmachus a 380-ban elhunyt Titianus miatti fájdalmaról ír barátjának, aki együtterzéséről biztosíthatta levél útján a gyászolót. Ez a levél egészen rövid és egyszerű, kerül a sallangokat, őszinte: a tömörségnél semmi sem fejezi ki jobban, hogy a testvérenek halála mélyen felkavarta. Az 53. levél fesztelen, könnyed. Megtudhatjuk belőle, hogy Praetextatus szabadidejében a „régiek könyvein rágódik”: éjjel-nappal azokat tanulmányozza, „az irodalom a mindennapi szellemi tápláléka.” Éppen ezért dicséri meg – igazi műértő módjára – Praetextatus stílusát, szavainak régiségét. Tréfásan tanácsolja, hogy „olyan darabos és műveletlen legyen az, amit mondasz, hogy va-

dásznak higgyenek.” Egy másik levelében saját irodalmi, stilisztikai elképzeléseit fejti ki Symmachus (45). „Gyűlölöm, ha a jó szavakkal takarékoskodnak. Hiszen az írás rövidege inkább megvetéshez, mint a szívéllyességhez áll közelebb.” S talán elérkeztünk Symmachus személyének és életének egyik kulcsszavához: ez pedig nem más, mint az előzékenység, a szívéllyesség. Most csak annyit jegyeznek meg, hogy mint a szenátus első emberének, a pa-negyricusok előadójának, a lojalitás állandó kifejezőjének és egyben a saját érdekeit és a római hagyományt is védő pogány szenátornak nemcsak hogy lételeme lehetett ez az életforma, hanem eme udvariaskodás nélkül nem is élhetett volna ilyen társadalmi közegben és helyzetekben. A 47. levélből kiderül, hogy amíg Praetextatus Baiae fürdőváros nyugalalmát élvezte, addig Symmachust papi teendői gátolták meg eddig az írásban. Éppen ezért várja el, hogy ő is írjon neki. Megfenyegeti (tréfából?), hogy írjon Praetextatus, hacsak nem akarja próbára tenni Symmachus pontifexi hatalmát. Ehhez a levélhez két megjegyzés fűzhető: nem valószínű, hogy ne lett volna elég dolga Praetextatusnak a papi feladatok ellátásában, és mégis tudott a pihenésre időt szakítani. Symmachus esetében viszont megfontolandó, vajon ténylegesen mekkora terhet jelentettek azok a teendők, amelyeket ő annyira súlyosnak érez. A 48. levél Praetextatus feleségének súlyos betegsége kapcsán töpreng az emberi élet értelméről: „azért születünk, hogy egyre gyakrabban álljuk ki a szerencsétlenséget.” Azonban nem kutat tovább az élet nagy kérdései, igazi titkai után, inkább a filozófusokra hagyja, hadd vitatkozzanak azokról. Lehet, hogy ez Symmachus egyéni jellegzetessége, de nem áll távol a kizárólag a praktikus dolgokra törő római jellemről sem ez a fajta közömbösség a filozófia iránt. Az 51. levél több fontos politikai, vallási eseményre is utal (383). Ebben az évben ugyanis megölik Gratianus császárt, aki még az előző évben rendelte el a Victoria-oltár kivételét a Curiából, korábban pedig több, a régi papi testületek érdekeit sértő rendeletet adott ki.³⁵ A „közös bajok” a Rómában 383-ban kitörő éhínségre céloznak. Az „oltárok elhanyagolásán” nemcsak azt érti Symmachus, hogy egyre több pogány tér át a kereszténységre³⁶, hanem hogy így próbálnak egyesek előnyökhöz jutni a császárnál, illetve a császári kormányzatnál. Végül Symmachus kérdéséből kiderül, hogy Praetextatus Etruriában tölti szabadidejét. Itt egykor hivatali kötelességét teljesítette mint corrector Tusciae et Umbriae.³⁷ Symmachus az éhínség ellenére visszafordul Rómába, hogy elvégezhesse papi feladatait. Az 55. levél pedig esetleg gratuláció Praetextatus 384-es kinevezésére (praefectus praetorio II Italiae et Illyrici). Barátja még teljesíti küldetését, majd a következő évre consulnak jelölik, de – éppen úgy, mint egykor Symmachus apja – meghal, mielőtt megkezdene a consuli hivatalát.³⁸

Az eddig leírtak fényében a bemutatott levelek is új megvilágításba kerülhetnek. Feltűnő először is az, hogy míg Symmachus általában nem beszél a vallással, szent dolgokkal kapcsolatban, addig a Praetextatushoz írott levelekben többször is utal ezekre. Talán hízelgésből teszi, vagy csak pusztán kedvességből, hogy olyan témákat választ (vallási ügyek, irodalom), melyek érdeklik barátját is. Maga a barátságuk ténye is további vizsgálatot igényelne, hiszen még az is elképzelhető, hogy Symmachus egyszerűen meg akarja magát kedveltetni Praetextatus előtt. Miért? Ahogy ifjabb Plinius azért is ápolja kapcsolatát az elismert Tacitusszal, mert így neki is jut valami a neves történetíró dicsőségéből,³⁹ úgy Symmachust is vezethették hasonló megfontolások (még ha azokat nem is vallja be, mint levélíró elődje) a szerfölött megbecsült Praetextatusszal kapcsolatban. S még jobban megerősítheti ezt a feltevést a két ember származása: Praetextatus régi és előkelő családot mondhat magáénak, Symmachus ezzel szemben nem. Viselkedése alapján pedig jogos a gyanú, hogy még mindig nem vedlette

le a (mindenkori) úgazdag jellegzetes szokásait: nagyon szereti azokat, akik róla beszélnek, akik őt nagyra értékelik; ujjong, amikor felolvashatja a gótok felett aratott győzelem hírért és kesereg, amikor nem állítanak fel neki szobrot; már-már szemtelenül hízeleg; gazdag, mégis állandóan a pénz foglalkoztatja; bár valószínűleg (birtokainak az igazgatásán túl) nincs sok dolga, éppen azt akarja elhitetni (önmagával éppen úgy, mint környezetével), hogy megannyi baj és kötelezettség terheli, és ennek panaszos leveleiben hangot is ad.⁴⁰ Természetesen Symmachus nem elszigetelt jelenség kora társadalmában. Az azonban különös, hogy viselkedése kísértetiesen megegyezik a római szenátorok többségének az életmódjával: Ammianus Marcellinus nem győzi ostorozni szavaival a szenátori rend szívéllyességre épülő társasági életét, ahol minden csak látszat és láttatás.⁴¹

Másodszor papi kötelezettségeinek kíván maradéktalanul eleget tenni. Nem véletlen, hogy Praetextatusszal együtt Symmachust nevezik a pogány római arisztokrácia vezetőjének, vezérének. Ezért gyürkőzik neki újra és újra (jóllehet mindig sikertelenül) beszédeivel rávenni a mindenkori uralkodót arra, hogy visszaállítsák a Curiába a Victoria-oltárt, ami tulajdonképpen az egész ősi római vallás tiszteletének, tágabb értelemben a római hagyománynak a visszaállítását is egyaránt jelképezi. Mégsem pusztán erről van szó, ahogy arra találoan utal PASCHOUD. Jóllehet a vallás védelmében lépnek fel, de ezt azért is teszik, mert a papi feladatok ellátása, a kultuszokon való részvétel miatt érezhetik úgy, hogy fontos szerepet játszanak az egész római társadalom és állam életében. Ha ezeket a kultuszokat megszüntetik, nemcsak egy bevételi forrástól esnek el, de az életmódjuk egy jelentős részének is búcsút inthetnek, elvesztik addigi presztízsüket. Ezért is lép fel minduntalan Symmachus a Victoria-oltár érdekében.⁴² A szerző álláspontjához annyit tennék hozzá, hogy az anyagi előnyökön túllépve magára Rómára tekintettek e késő antik pogány szenátorok. Mindennél fontosabb volt számukra az urbs venerabilis fennmaradása, melyet oly nagyon féltettek.⁴³ A teljes képhez azonban az is hozzátartozik, hogy saját érdekeiken túl Róma politikai tündöklését is meg akarták menteni, és teszik mindezt pogányokként akkor, amikor a császári ház nyíltan a keresztények mellett döntött.⁴⁴ Így válik érthetővé az, hogy miért igyekszik Symmachus is jó benyomást kelteni a császári udvarban azzal együtt, hogy hitét meg nem tagadva marad élete végéig pogány, és – Praetextatusszal együtt – marad a római pogány arisztokrácia vezetője.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- ADAMIK T: *Római irodalom a késői császárkorban*. Pécs, 1996.
- ALFÖLDY G: *Római társadalomtörténet*. Budapest, 2000.
- M. T. W. ARNHEIM: *The Senatorial Aristocracy in the Later Roman Empire*. Oxford, 1972.
- H. BLOCH: The Pagan Revival in the West at the End of the Fourth Century. In: A. Momigliano (szerk): *The Conflict between Paganism and Christianity in the Fourth Century*. Oxford, 1963.
- J-P. CALLU: *Symmaque*. Lettres. I. Paris, 1972.
- A. CAMERON: The Roman Friends of Ammianus. *The Journal of Roman Studies*. 54, 1964. 15–28.
- A. CAMERON: Paganisme and Literature in Late Fourth Century Rome. In: *Christianisme et Formes littéraires de l'Antiquité tardive en Occident*. Entretiens sur l'Antiquité Classique, XXIII, 1976. 1–40.
- A. CHASTAGNOL: *Les fastes de la Préfecture de Rome Au Bas-Empire*. Paris, 1962.

- J. CURRAN: *From Jovian to Theodosius*. The Cambridge Ancient History. The Late Empire, A.D. 337–425. XIII, 1998.
- H. A. DRAKE: *In Praise of Constantine. A Historical Study and New Translation of Eusebius' Tricennial Orations*. University of California Publications: Classical Studies 15. Berkeley, Los Angeles, London, 1975.
- G. FOWDEN: *Polytheist religion and philosophy*. The Cambridge Ancient History. The Late Empire, A.D. 337–425. XIII. Cambridge, 1998.
- HAVAS L.–VILMOS L.–SZABÓ EDIT: Római történelem. In: Havas L. (szerk): *Bevezetés az ókortudományba* III. Debrecen, 1999.
- A. H. M. JONES: *The Later Roman Empire*. Oxford, 1964.
- A. H. M. JONES–J. R. MARTINDALE–J. MORRIS: *The Prosopography of the Later Roman Empire*. I. A. D. 260–395. Cambridge, 1971.
- A. MOMIGLIANO: Christianity and the Decline of the Roman Empire. In: A. Momigliano (szerk): *The Conflict between Paganism and Christianity in the Fourth Century*. Oxford, 1963. 1–16.
- F PASCHOUD: Réflexions sur l'idéal religieux de Symmaque. *Historia*, XV, 2, 1965. 212–235.
- PIRCHALA I.: Ammianus Marcellinus reánk maradt történeti könyvei. I–II. Budapest, 1916–1917.
- O. SEECK: *Q. Aurelii Symmachi quae supersunt*. MGH, AA, VI, 1. Berlin, 1883.
- O. SEECK: *Symmachus*. PW, 2 R IV, 1146–1158, n° 18.

JEGYZETEK

- ¹ H. Bloch: i. m. 193.
- ² H. Bloch: i. m. 194.
- ³ Havas: i. m. 176.
- ⁴ H. A. Drake: i. m. 63–65.
- ⁵ H. Bloch: i. m. 194.
- ⁶ G. Fowden: i. m. 550–553.
- ⁷ Havas: i. m. 182.
- ⁸ Jó példa erre Praetextatus esete, akit – miután Konstantinápolyban találkoztak egymással – éppen Iulianus császár nevez ki Achaia proconsulának (Amm. XXII, 7, 6). A császár „maga jószántából” döntött úgy, hogy a régi római erkölcs megtartásáról híres személyiséggel töltsi be ezt a jelentős tisztséget.
- ⁹ G. Fowden: i. m. 548–549.
- ¹⁰ Amm. XXIX, 1. Ammianus Marcellinus közli is annak az állítólagos jóslatnak a szövegét, mely Valens császár halálára utal. Egyúttal beszámol arról a jövőt fürkésző varázslásról is, mely Valens utódjának a nevét árulta el. A történetíró nem kis meglepéssel írhatta le, hogy az első négy betű: Ë-Å-Ï-Ä, hiszen művének már Theodosius uralma alatt fogott hozzá, aki 378-ban követte a trónon Valens császárt.
- ¹¹ Ammianus éppen azt állítja, hogy a Theodorus-perben „*tiltott könyvek címén*” kutattak fel, hordtak össze és égettek el könyveket, pedig ezek valójában irodalmi és jogtudományi művek voltak (Amm. XXIX, 1, 40).
- ¹² Jones 1964: i. m. I: 150; III: 28, 32 §.
- ¹³ Curran: i. m. 337–425. XIII, 1998, 82. Vö. Amm. XXVIII, 1.
- ¹⁴ M. T. W. ARNHEIM: *The Senatorial Aristocracy in the Later Roman Empire*. Oxford, 1972, 95–96. Itt olvasható az az érdekes észrevétel is, hogy a C. Th. IX, 2, 2 valójában minden rangú emberre vonatkozik; azaz, ha valakit vád alá helyeznek, akkor őt mindenképpen bebörtönzik.

- ¹⁵ E Paschoud: i.m. 216.
- ¹⁶ Jones 1964: i. m. III, 31. 75.§.
- ¹⁷ Havas: i. m. 189.
- ¹⁸ A következő kultikus cselekedetek és szokások meglétéről tájékoztat a törvény (C. Th. XVI, 10, 12): *lares és penates* szobrai előtt tömjént égetnek, lángot (méceszt) gyújtanak, rájuk koszorút helyeznek. Képeket készítenek róluk, amiket félve tisztelnek. Szalagokat kötnek a fákra, kiásott gyepetglákból oltárt állítanak, a képek elé ajándékokat helyeznek el. In: *The Cambridge Ancient History. The Late Empire, A.D. 337–425. XIII.* Cambridge, 1998, 553. Jellemző, hogy a törvény ezeket a cselekedeteket a „pogány babona” megnyilvánulásának tartja, azokat „nevetségesnek” nevezi.
- ¹⁹ Alföldy: i. m. 182–202.
- ²⁰ Legalább is Olympiodoros szerint. Vö. J-P. CALLU: *Symmaque. Lettres.* 1. Paris, 1972, 12.
- ²¹ O. Seeck 1883: i. m. MGH, AA, VI, 1. Berlin, 1883, XLIV–LIV. O. Seeck: *PW, 2 R IV, 1146–1158, N° 18.* Callu, 7–12. Adamik: i. m. 211–213. Vö. A. H. M. JONES–J. R. MARTINDALE – J. MORRIS: *The Prosopography of the Later Roman Empire. I. A. D. 260-395.* Cambridge, 1971, 865–871.
- ²² A. CHASTAGNOL: *Les fastes de la Préfecture de Rome Au Bas-Empire.* Paris, 1962, 172. A szerző szerint apjának állíttatott egy feliratot az Aventinuson álló házuknál (másik házuk az Esquilinuson volt). Vö. SEECK, MGH, LXXXVI. és Jones 1971: 722–724. Praetextatus felesége így vall férjéről (CIL VI 1779 = Dessau, ILS 1259): *Exemplum de me Romulae matres petunt / subolemque pulchram, si tuae similis, putant.* A felirat alapján egy gyermekük született.
- ²³ Ld. 8.§.
- ²⁴ Ld. 9.§.
- ²⁵ *D(is) M(anibus). Vettius Agorius Praetextatus, augur, p[ro]ntifex Vestae, pontifex Sol[is], quindecenvir, curialis Herc[ul]is, sacratus Libero et Eleusi[ni]s, hierophanta, necorus, tauroboliatus, pater patrum...– et Aconia Fabia Paulina c(larissima) f(emina), sacrata Cereri et Eleusiniis, sacrata apud Eginam Hecatae, tauroboliata, hierophantria. hi coniuncti simul vixerunt ann(is) XL.* (CIL VI 1779 = Dessau, ILS 1259) Vagyis Praetextatus fontosnak tartotta, hogy feleségét is beavassák több misztériumba!
- ²⁶ Macrobius: *Saturnalia I, 11, 1: ...quia princeps religiosorum putatur, nonnulla iam et supers-titionis admiscet, quasi vero nobis fas non sit Praetextato aliquando non credere.* I, 7, 17: *...sacrorum tamen omnium Vettius unice conscius...* Vö. I, 17, 1: *et quia sacrorum omnium praesulem esse te, Vetti Praetextate, divina voluerunt...* Azért sem valószínű, hogy kizárólag idealizált képet fest a szerző Praetextatusról, mint ahogy azt A. CAMERON állítja (A. CAMERON: *Paganisme and Literature in Late Fourth Century Rome.* In: *Christianisme et Formes littéraires de l'Antiquité tardive en Occident.* Entretiens sur l'Antiquité Classique, XXIII, 1976, 16), mert Praetextatus és Paulina verse is utal a régi római erkölcs, a *mos maiorum* követésére, illetve a lélek túlvilági életébe vetett hitre egyaránt. Az idézetek Seeck, MGH, LXXXIV–LXXXV. oldalán szerepelnek (aláhúzás tőlem).

A szobortalapzat jobb oldalán ez olvasható: A hátulján levő hosszú vers egy részlete így szól:

Vettius Agorius Praetextatus Paulinae coniugi

Paulina, veri et castitatis conscia
dicata templis atq(ue) amica numinum
sibi maritum praefens, Romam viro
ero.

pudens, fidens, pura mente et corpore
benigna cunctis, utilis penatibus

(...) maritum si superstitem mihi
divi dedissent, sed tamen felix, tua
quia sum fuique postque mortem mox

- ²⁷ Seeck, MGH, LXXXVII.
- ²⁸ H. Bloch: i.m. 210.
- ²⁹ Amm. XXVII, 9, 8. A történetíró elismerése vitathatatlan. Szerinte Praetextatus „feddhetetlen becsületességre valló számos cselekedetével... már kora ifjúságától kezdve jó hírnevet szerzett magának.”
- ³⁰ Chastagnol: i. m. 175.
- ³¹ Hieronymus: Liber contra Iohannem Hierosolymitanum, 8. *Miserabilis Praetextatus, qui designatus consul est mortuus, homo sacrilegus et idolorum cultor, solebat ludens beato papae Damaso dicere: «facite me Romanae ecclesiae episcopum et ero protinus christianus.»* Vö. 32.§.
- ³² Paschoud: i. m. 232. 99.§.
- ³³ Vö. 26.§. és 29.§.
- ³⁴ Vö. Amm. XXXI, 11–13.
- ³⁵ Lásd 15.§.
- ³⁶ Adamik: i. m. 215.
- ³⁷ Callu: i. m. 225–226.
- ³⁸ Symmachus 384-ben szintén fontos hivatalt kap, alig egy hónappal később Praetextatus praefectusi kinevezése után: mint *praefectus urbi* látja el Róma városi ügyeinek intézését. Elképzelhető, hogy csak 384 szeptemberében tör ki a nagy éhínség, amit október folyamán sikerül megfékezni (Chastagnol: i. m. 223) és az éhínség idején került sor az idegenek kiűzésére is (A. CAMERON: *The Roman Friends of Ammianus*. In: *The Journal of Roman Studies*, 54, 1964, 26-28) Vö. Amm. XIV, 6, 19. Symmachus a pogány templomok ellopott kincseit összegyűjtette és visszaszolgáltatta a papi testületeknek, a fosztogatókat és tolvajokat bebörtönöztette. Hivatala lejárta után előbbi rendelkezései miatt Valentinianus éles hangon korholja, majd visszaállították azokat az állapotokat, mely Symmachus fellépése előtt jellemezte Rómát. A kiváló szónok ugyan sikeresen megvédi magát az ellene felhozott rágalomokkal szemben, de barátja és támasza elvesztése után 385 elején maga kéri lemondását a császártól (Seeck, MGH, LIV–LVI).
- ³⁹ Plin. IX, 14.
- ⁴⁰ Vö. Paschoud: i. m. 227–230.
- ⁴¹ Amm. XIV, 6. Nem elhanyagolható az a tény sem, hogyha az idegenek éhínség miatti kiűzése Kr. u. 384-ben történt, akkor kifejezetten Symmachusra utal, aki ezt mint *praefectus urbi* rendelte el: „odáig jutottunk a léhaságban, hogy nem régen, amikor az élelmiszerek elégtelensége miatt az idegeneket nyakra-főre kiűzték a városból, a humanisztikus tanulmányok ugyancsak nem nagyszámú művelőit haladéktalanul kiutasították, ellenben a bohózati előadások szolgálatában levő személyek... és háromezer táncosnő zenekaraikkal és ugyanannyi táncmesterükkel minden zaklatás nélkül ott maradhatott a városban” (Amm. XIV, 6, 19). Véleménye eléggé negatív, amihez persze az is hozzájárul, hogy ekkor valószínűleg neki is el kellett hagynia Rómát. További esetleges Symmachusra utaló célzásról számol be CAMERON: *The Roman friends...27* (lásd 38. §).
- ⁴² Paschoud: i. m. 232–235.
- ⁴³ Vö. M. ELIADE: *Cosmos and History*. New York, 1969, 76. Eliaide szerint a rómaiakat állandóan Róma végének a gondolata kísértette. Lásd A. Momigliano (szerk): i. m. 2.
- ⁴⁴ Vö. CAMERON: *Paganisme and Literature...39–40*. Ld. 26.§.